

تأثیر اتحادیه اقتصادی اوراسیا بر موقعیت ژئواکونومیک

جمهوری اسلامی ایران

حجت مهکویی*

استادیار گروه جغرافیای سیاسی، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران

مهناز گودرزی

عضو هیأت علمی گروه روابط بین‌الملل، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۷/۱۷ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۸/۰۸/۱۳)

چکیده

بعد از جنگ سرد، گرایش به سوی منطقه‌گرایی در مناطق گوناگون جهان بیشتر نمایان شده است. آسیای مرکزی از مناطق ژئواستراتژیک است که همواره در کانون توجه روسیه و ابرقدرت‌های چین و آمریکا قرار دارد. توجه کشور چین به این منطقه برای عبور طرح (یک کمربند - یک راه) برای اتصال به اروپا از نمونه‌های موقعیت مهم آسیای مرکزی است. در این منطقه، اتحادیه اقتصادی اوراسیا و سازمان همکاری‌های شانگهای ظرفیت‌های خوب و مناسبی برای ارتقای سطح اقتصادی کشورهای این منطقه دارند که سیاست خارجی ایران، می‌تواند از این ظرفیت‌ها در راستای منافع ملی خود بهره‌بردارد. اتحادیه اقتصادی اوراسیا از اتحادیه‌هایی است که در قالب گروه‌بندی منطقه‌ای در آسیای مرکزی تأسیس شده است. ایران به‌عنوان کشوری که در همسایگی با کشورهای عضو این اتحادیه قرار دارد، با توجه به موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک خود، می‌تواند از نقش تأثیرگذار این اتحادیه متأثر شود. البته این مهم برای هر کشوری می‌تواند اتفاق بیفتد که بستگی به وزن ژئوپلیتیکی کشورها دارد. نوشتار حاضر در پی پاسخ به این پرسش است که اتحادیه اقتصادی اوراسیا و عضویت ایران در آن چه تأثیری بر موقعیت ژئواکونومیک ایران دارد؟ یافته‌های پژوهش نشان داد که هم‌جواری ایران با کشورهای عضو اتحادیه و با عضویت ایران در این اتحادیه اقتصادی اوراسیا، موقعیت ژئواکونومیک ایران بیشتر متأثر خواهد شد. این نوشتار با روش کیفی و با رویکردی توصیفی - تحلیلی این موضوع را بررسی می‌کند. برای بررسی سیاست و تأثیر منطقه‌گرایی بر موقعیت ژئواکونومیک ایران از نظریه‌ها و رویکردهای ژئواکونومیک و همگرایی اقتصادمحور، استفاده شده است.

کلیدواژه‌ها

آسیای مرکزی، اتحادیه اقتصادی اوراسیا، ایران، موقعیت ژئواکونومیک، موقعیت ژئوپلیتیک.

مقدمه

از الزام‌های توسعه‌یافتن کشورها، توجه به موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی سرزمینشان است. با توجه به بررسی نظریه‌های مختلف همچون هارتلند، بیضی انرژی، ایران موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی ویژه‌ای دارد. در خاورمیانه با توجه به وجود سازمان‌های منطقه‌ای همچون اتحادیه عرب (ایران عضویت ندارد)، اکو، اوپک، شورای همکاری خلیج فارس (ایران عضویت ندارد) و در قفقاز سازمان منطقه‌ای گوآم، در آسیای مرکزی اتحادیه اقتصادی اوراسیا و سازمان همکاری شانگهای، ظرفیت‌های خوب و مناسبی وجود دارند که سیاست خارجی ایران، می‌تواند از این ظرفیت‌ها در راستای منافع ملی خود بهره‌برد. شایان توجه اینکه این سازمان‌های منطقه‌ای در قالب و سطح گروه‌بندی منطقه‌ای هستند و با آنچه اتحادیه اروپا در قالب همگرایی منطقه‌ای ارائه می‌کند متفاوتند و فاصله دارند. البته باید به نوع نگاه سیاست خارجی کشورهای عضو هر کدام از این سازمان‌ها و راهبرد حاکم بر این سازمان‌ها نیز توجه کرد. اما تسریع برای حضور و عضویت در آنها، همچون سازمان همکاری شانگهای و اتحادیه اقتصادی اوراسیا، می‌تواند نقش ویژه‌ای در ارتقای جایگاه و موقعیت ژئواکونومیک و تقویت منافع ملی ایران داشته باشد. این نوشتار با روش کیفی و رویکرد و ماهیت توصیفی-تحلیلی، با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و سایت‌های اینترنتی، تأثیر اتحادیه اقتصادی اوراسیا بر موقعیت ژئواکونومیک ایران را بررسی می‌کند. پرسش اصلی نوشتار این است که اتحادیه اقتصادی اوراسیا و عضویت ایران در آن چه تأثیری بر موقعیت ژئواکونومیک ایران دارد؟ بنابراین انگاره نوشتار این است که اتحادیه اقتصادی اوراسیا و عضویت ایران در آن بر موقعیت ژئواکونومیک ایران تأثیرگذار خواهد بود.

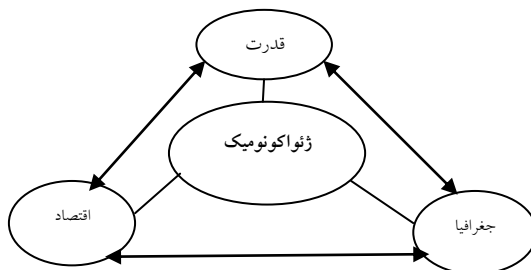
مبانی نظری

ژئواکونومیک^۱ عبارت است از «مطالعه اثرگذاری عامل‌ها یا زیربنای اقتصادی در محیط کشوری، منطقه‌ای یا جهانی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و رقابت‌های قدرتی و اثرگذاری این عامل‌ها در ساختار شکل‌گیرنده ژئوپلیتیک منطقه‌ای و جهانی» (Mojtahed-Zadeh, 2003: 130). واژه جدید ژئواکونومیک، به مفهوم ترکیب منطق جنگ با روش‌های تجاری یا همان‌طوری که کلوزویتس نوشته، منطق جنگ در دستور زبان تجارت است (Kundnani, 2011: 6). بنیان اصلی ژئواکونومیک، «استدلالی است که از طرف ادوارد لوتواک^۲ ارائه شده است؛ او خبر از آمدن نظم جدید بین‌المللی در دهه ۱۹۹۰ می‌داد که در آن ابزار اقتصادی جایگزین هدف‌های نظامی می‌شوند، به‌عنوان وسیله اصلی که دولت‌ها برای تثبیت

1. Geoeconomics
2. Edward Lutwak

قدرت و شخصیت وجودیشان در صحنه بین‌المللی به آن تأکید می‌کنند و این ماهیت [ژئواکونومیک] است» (Ezati, 2002: 107) «جغرافیای سیاسی بین‌المللی جدید را ژئوپلیتیک بنامیم یا ژئوپلی‌نومیک، باید در برگرفته سه جزء مهم باشد: ۱. بی‌بندهای نظری مربوط به قدرت و کنترل فضا؛ ۲. بازیگران در حال تعامل نظام جهانی که در آن توزیع فضایی قدرت در حال تغییر است؛ ۳. مسائل مهم جغرافیایی که مورد خطاب این بازیگران است» (Mirheydar, 1995: 8)؛ بنابراین «در جهان معاصر، مسائل [ژئواکونومیک] چند ویژگی بارز دارند: نخست آنکه اهمیت آن‌ها نسبت به مسائل ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک، به تدریج رو به گسترش است. از سوی دیگر، مشاجره دولت‌ها با انگیزه‌های [ژئواکونومیک] برای ملت‌ها عینی و لمس‌پذیرتر از دیگر انگیزه‌هاست. به همین دلیل، دولت‌ها در این‌گونه مشاجره‌ها، می‌توانند به سرعت حمایت داخلی شهروندان را در برابر دولت‌های دیگر، به دست آورند» (Karimipour, 2002: 20).

مؤلفه‌های ژئواکونومیک، قدرت، جغرافیا و اقتصاد زیربنای همگرایی اقتصادی را می‌سازند. «در نظریه‌های همگرایی اقتصادی منطقه‌ای، ارتقای تجارت نقش مهمی را ایفا می‌کنند. تشکیل اتحادیه‌های اقتصادی با هدف ارتقای تجارت در دوران بعد از جنگ دوم جهانی صورت پذیرفت. منطقه‌گرایی اقتصادی دربرگیرنده تمایل گروهی از کشورها در یک محدوده جغرافیایی مشخص برای همکاری اقتصادی است که اولین نشانه‌های آن بستن موافقت‌نامه‌های ترجیحی و رشد میزان تجارت و سرمایه‌گذاری میان آن‌ها و سرانجام، تشکیل اتحادیه اقتصادی است. در مورد سطح‌های موفقیت همکاری در یک منطقه باید گفت که نظریه‌پردازان این حوزه، دامنه و سطح یکپارچگی میان کشورها را بنا به متغیرهای مؤثر بر آن متفاوت دانسته‌اند. کانتوری و اشیپگل، دو نظریه‌پرداز برجسته این حوزه، چهار «متغیر الگوی» را به عنوان مهم‌ترین عوامل مؤثر درون منطقه‌ای بر می‌شمارند که به کمک آن‌ها می‌توان میزان موفقیت یک منطقه را در شکل‌دهی ترتیبات منطقه‌ای شناسایی کرد. این چهار متغیر عبارت‌اند از: ۱. ماهیت و میزان همبستگی؛ ۲. ماهیت ارتباطات؛ ۳. سطح قدرت؛ ۴. ساختار روابط» (Soleymanpour and Soleymani Darchagh, 2017: 73-74).

نمودار ۱. دیاگرام ژئواکونومیک

Source: Kishishiyan and Sayar, 2016: 124.

اهمیت و جایگاه اتحادیه اقتصادی اوراسیا

اتحادیه اقتصادی اوراسیا،^۱ از گروه‌بندی‌های منطقه‌ای است که در سال ۲۰۰۷ طرح‌های اولیه آن بسته شد و با چهار عضو بنیان‌گذار، روسیه، قزاقستان، روسیه سفید و ارمنستان به شکل رسمی در ۱ ژانویه ۲۰۱۵ تأسیس شد. قرقیزستان به طور رسمی در اوت ۲۰۱۵ به آن‌ها پیوست (Putz, 2018). با شکل‌گیری اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، صحبت‌هایی درباره نقش و جایگاه آن در نظام بین‌المللی توسط افرادی همچون الکساندر لیبن^۲، کاترینا ولکزاک^۳ و ریلکا دراگنوا^۴ مطرح شده است. لیبن با طرح این پرسش که اتحادیه اقتصادی اوراسیایی واقعاً چه کار می‌کند؟ تحلیل خود را بر روی عملیات ساختاری اتحادیه متمرکز می‌کند؛ لیبن آن را اتحادیه گمرکی محدودی می‌داند که هماهنگ‌سازی تعرفه‌های گمرکی خارجی، مرزهای گمرکی داخلی را لغو کرده و تصمیم‌گیری در مورد تعرفه‌ها را به سطح اتحادیه به جای کشورهای عضو منصوب کرده است (Putz, 2018)؛ اما اتحادیه اقتصادی اوراسیایی ادعا می‌کند که اولین اقدام موفق پس از اتحاد شوروی، برای غلبه بر موانع تجاری و ترویج ادغام در منطقه‌ای متشکل از کشورهای کمتر توسعه یافته بوده است. حامیان آن استدلال می‌کنند که این می‌تواند سازوکاری برای گفت‌وگو با اتحادیه اروپا و سایر شریک‌های بین‌المللی باشد. منتقدان طرحی بی‌ثبات‌کننده را نشان می‌دهند که سلطه روسیه بر منطقه را افزایش می‌دهد و روابط دیگر اعضای خود را با غرب محدود می‌کند. اتحادیه اروپا این طرح را چالشی برای انتخاب‌های مستقل در همسایگی شرقی خود می‌بیند (International Crisis Group, 2017) در واقع اتحادیه اقتصادی اوراسیا مانند مدل اتحادیه اروپا به دنبال هدف‌های مشابهی مانند حذف عوارض گمرکی، توافق بر سر استانداردهای مشترک برای تجارت کالا بین اعضا و توسعه بازار واحد خدمات و کار بود (Louies, 2016: 3).

به هر روی، موقعیت ژئوپلیتیکی، ژئواستراتژیکی و ژئواکونومیکی اتحادیه اقتصادی اوراسیا را باید در رابطه با آسیای مرکزی سنجد. منطقه آسیای مرکزی چنان مهم است که هم در دوران استعمار که در بازی بزرگ در میان ابرقدرت‌ها یعنی بریتانیا و روسیه تزاری برای رسیدن به افغانستان، مورد رقابت بود؛ در این بازی، موقعیت ژئوپلیتیکی، ژئواستراتژیکی مدنظر بود و هم در حال حاضر که در بازی بزرگ جدید مورد توجه ابرقدرت‌ها قرار گرفته است، بیشتر به دلیل موقعیت ژئواکونومیکی آن است. «امروزه پس از دو دهه از فروپاشی اتحاد شوروی، منطقه آسیای مرکزی علاوه بر ابعاد ژئوپلیتیکی، ژئواستراتژیکی، در بعد ژئواکونومیکی نیز مورد توجه دوطرف

1. Eurasian Economic Union (EEU)
2. Alexander Libman
3. Katarzyna Wolczuk
4. Rilka Dragneva

بازی، ایالات متحده آمریکا و روسیه، قرار گرفته است و زمینه‌های نقش‌آفرینی این کشورها را فراهم آورده است (Mehrabi and Abedini, 2017: 120).

با وجود این، تنش‌های سیاسی مهم در اطراف اتحادیه اقتصادی اوراسیایی نقش خود را در سیاست‌های منطقه‌ای ایفا می‌کنند. روسیه آن را نه تنها به‌عنوان گروهی اقتصادی، بلکه به‌عنوان سازوکاری برای نهادینه‌کردن نفوذ بر همسایگان خود و به‌عنوان یک بلوک ساختمانی در یک نظم بین‌المللی نگاه می‌کند. این سبب ایجاد تنش با اعضای سازمان می‌شود و به درگیری با رقیب‌های دیگر و ادغام در همسایگان مشترک اتحادیه اروپا و روسیه، به‌ویژه توافق‌نامه‌های اتحادیه اروپا، از جمله شامل یک منطقه تجاری جامع و آزاد منجر می‌شود. مسکو این اقدام‌های اتحادیه اروپا را نفوذ به حوزه نفوذ خود می‌بیند. این برخورد بین طرح‌های مختلف منطقه‌ای به تنش و اختلاف در اوکراین در سال ۲۰۱۴ منجر شد؛ در حالی که مسکو بر این عقیده بود که توافق‌نامه‌های اتحادیه اروپا، از جمله شامل یک منطقه تجاری جامع و آزاد برای اقتصاد آن زیان‌آور است، مقام‌های اتحادیه اروپا نگرانی‌ها را سیاسی تلقی و تأکید می‌کنند که استانداردهای اتحادیه اروپا در حوزه صادرات به روسیه یا همکاری با شرکت‌های روسی، حتی برای شرکت‌های اتحادیه اروپا هم نیست. هر دو طرف به‌عنوان یک رقیب، به یکدیگر نگاه می‌کنند؛ اما کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیایی غیر از روسیه تلاش کرده‌اند تا روابط خود را با اتحادیه اروپا گسترش دهند. یکپارچگی اقتصادی نزدیک‌تر در اتحادیه اقتصادی اوراسیایی باید بین اعضا (برای نمونه بین روسیه و قزاقستان) باشد که احتمالاً کم است. حذف موانع مرزی تجارت و تردد مرزی، آسان‌تر می‌تواند تنش در آسیای مرکزی را کاهش دهد (International Crisis Group, 2017). دیگران معتقدند که تعامل اتحادیه اروپا با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی اوراسیایی کانالی ممکن برای دستیابی به موفقیت در روابط با روسیه است یا دست کم می‌تواند به ایجاد پل‌هایی کمک کند یا حتی فشاری باشد بر کشورهایی در همسایگی شرقی و آسیای مرکزی که برخی از آن‌ها انتقاد کرده‌اند در انتخاب بین مسکو و بروکسل (مقر اتحادیه اروپا) بر سر دور راهی قرار گرفته‌اند (International Crisis Group, 2017). سیاست‌مداران غربی معتقدند در حالی که پوتین از هر فرصتی برای اعلام نیت خود مبنی بر بازگرداندن روسیه به یک قدرت بزرگ استفاده می‌کند؛ اما او بسیار آرام و با تاکتیک‌های پیچیده و یکپارچه‌ای به دنبال دستیابی به آن است (Starr and Cornell, 2014: 9) که یکی از این تاکتیک‌ها ایجاد همکاری‌های منطقه‌ای در قالب اتحادیه یا سازمان‌های منطقه‌ای است.

از مسائلی که برای اعضای این اتحادیه و دوام و بقای آن چالش‌زا شده است، روابط اقتصادی آن‌ها با کشور چین است. در واقع، به دلیل رقابت‌های منطقه‌گرایانه، چین به‌عنوان قدرتی

1. Association Agreements, Including a Deep and Comprehensive Free Trade Area (AA/DCFTA)

اقتصادی، حضور اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را بر نمی‌تابد. براساس گزارش سایت ایراس «مشکل بعدی اتحادیه اوراسیا وجود قدرت اقتصادی چین در همسایگی آن است. سرگسیان ایده ترس اتحادیه اوراسیا از چین را رد می‌کند و به‌کارگرفتن تصمیم‌هایی برای تأمین منافع اتحادیه اوراسیا در روابط با چین را تنها مختص به روابط با این کشور نمی‌داند؛ اما هم‌زمان اشاره می‌کند که همکاری‌های تجاری که بین چین و اعضای اتحادیه اوراسیا وجود دارد شبیه به روابط آمریکا با همسایگان و کشورهای کوچک‌تر است. البته این مسئله در روابط قرقیزستان با چین به خوبی مشهود است. در سال ۲۰۱۵ بیش از ۴۸ درصد حجم تجارت قرقیزستان با چین صورت گرفت. این در حالی است که روابط تجاری قرقیزستان با روسیه حدود ۱۵ درصد و تجارت با قزاقستان حدود ۱۱ درصد بود. همچنین در نیمه اول سال ۲۰۱۶ حجم تجارت قرقیزستان با کشورهای اتحادیه اوراسیا به حدود ۱۸ درصد کاهش یافت. کارشناسان معتقدند قرقیزستان نگران یکپارچه‌شدن بیشتر در اتحادیه اوراسیا و تأثیر قوانین این اتحادیه بر تجارت با چین است. این نگرانی چندان عجیب نیست؛ زیرا چین سرمایه‌گذاری‌های گسترده‌ای در قرقیزستان انجام داده است و گفته می‌شود در هشت‌ماهه اول سال ۲۰۱۶ سرمایه‌گذاری‌های این کشور در قرقیزستان بیش از ۵۷ درصد نسبت به سال ۲۰۱۵ افزایش یافته است. این در حالی است که ادغام بیشتر در اتحادیه اوراسیا مستلزم تعرفه بالاتر بر کالاهای خارج از اتحادیه است. به این ترتیب، می‌توان گفت که مجموعه‌ای از عوامل درونی اتحادیه اوراسیا در کنار عواملی از بیرون این اتحادیه، مانع گسترش فعالیت‌های این نهاد شده‌اند و احتمال عمیق‌شدن این چالش‌ها در آینده نیز دور از انتظار نیست» (Atrisangari, 2017).

با توجه به دیدگاه‌های مطرح‌شده درباره عملکرد اتحادیه و نقش قدرتمندی یک‌طرفه روسیه در این اتحادیه و با توجه به مطالب پیشتر، شاید بتوان گفت که اتحادیه اوراسیا شروع خوبی نداشته است. یک بازرگان در شمال غربی قزاقستان می‌گوید: اتحادیه اوراسیا برای روسیه خوب است؛ اما چیزی برای قزاقستان ارائه نمی‌دهد. دیدگاه وی از آمار تجاری ناشی می‌شود. در نه ماه اول سال ۲۰۱۶، تجارت قزاقستان با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیایی در مقایسه با مدت مشابه سال ۲۰۱۵، ۲۶٫۴ درصد کاهش یافته است. بسیاری از مشکلات، ناشی از بحران اقتصادی روسیه و نوسان‌های ارز بوده است. در سال ۲۰۱۴، کاهش ارزش روبل روسیه در مقایسه با دلار آمریکا بیش از دو برابر ارزان‌تر کردن قیمت کالاهای روسی برای مشتریان قزاقستان سبب آسیب به تولیدکنندگان داخلی و محدودیت‌های مالی برای هر دو طرف شد. این در حالی است که تنگه^۱ (واحد پول) قزاقستان نیز در برابر روبل روسیه ارزش پولی حتی برابری ندارد.

1. Tinge

وضعیت قرقیزستان حتی سخت‌تر است؛ به طوری که کاهش ارزش روبل موجب تضعیف مهاجرت‌های کارگری شده و روسیه صادرات خود را بیش از حد گران کرده است. کشاورزان قرقیز تلاش می‌کنند تا از بازارهای مهم جدید استفاده کنند: آن‌ها هیچ ظرفیتی برای مرتب‌سازی محصولات برای زنجیره‌های بزرگ سوپرمارکت روسی یا انتقال آن به بازار ندارند. بیشتر کالاهای کشاورزی روش‌های صدور گواهینامه کامل ندارند و تعداد کمی از آزمایشگاه‌ها می‌توانند گواهینامه مورد نیاز را صادر کنند که منجر به ممنوعیت یک‌طرفه صادرات قرقیزستان توسط کشورهای دیگر می‌شود. در حالی که واردات ارزان‌تر از سایر نقاط اتحادیه اقتصادی اوراسیایی بدون محدودیت است (International Crisis Group, 2017)

از دیدگاهی دیگر شایان ذکر است که اتحادیه اقتصادی اوراسیا ۲/۷ تریلیون دلار تولید ناخالص داخلی و ۱/۳ تریلیون دلار تولیدات صنعتی دارد. همچنین تجارت خارجی کشورهای عضو با کشورهای خارجی بالغ بر ۸۷۷ میلیارد دلار یعنی برابر ۳/۷ صادرات و ۲/۳ واردات کل جهان است؛ همچنین، اتحادیه اقتصادی اوراسیا دارای سهم ۲۰/۷ از تولید گاز طبیعی در جهان، سهم ۱۴/۶ از تولید جهانی نفت، سهم تولید ۵/۵ درصد از کشاورزی جهان و ۳/۷ تولیدات صنعتی جهان را دارد. محصولات کشاورزی، مواد غذایی، ماشین‌آلات و انرژی، بیشتر کالاهای صادراتی اعضای اتحادیه هستند. با آغاز فعالیت اتحادیه گمرکی، افزایش تجارت درون منطقه‌ای میان اعضای اتحادیه تا ۳۲/۱ درصد در سال ۲۰۱۱ بوده که میزان آن به ۶۲ میلیارد دلار رسید. در سال ۲۰۱۲، تجارت متقابل میان اعضا، بالغ بر ۶۸ میلیارد دلار شد. با مرور زمان، روند نزولی تجارت در میان اعضا آغاز شد، به شکلی که به ترتیب در سال‌های ۲۰۱۴، ۲۰۱۳، ۲۰۱۵، سقوط ۵/۵ درصد، ۱۱ درصد و ۲۵/۸ درصد تجارت به وجود آمد. در سال ۲۰۱۵ نیز تجارت میان اعضای اتحادیه اقتصادی اوراسیا به ۴۵ میلیارد دلار کاهش یافت. در ژانویه و آوریل ۲۰۱۶ نیز تجارت میان اعضا حدود ۱۸/۴ بود. البته نباید وجود متغیرهای مهمی همچون کاهش قیمت جهانی نفت، تحریم‌های اتحادیه اروپا و آمریکا علیه روسیه از سال ۲۰۱۴ در واکنش به اقدام‌های روسیه در اوکراین و کاهش ارزش شدید روبل در سال ۲۰۱۴ را در ایجاد چنین وضعیتی نادیده گرفت (Strategic Thinking Tabiin, 2017).

اتحادیه اقتصادی اوراسیا، با تولید ۷،۲۰ درصد گاز طبیعی جهان، ۶،۱۴ درصد نفت جهان و گاز تغلیظ‌شده به عنوان قدرتی مافوق انرژی دیده می‌شود. این مسئله اتحادیه را به برترین تولیدکننده جهان در هر دو حوزه نفت و گاز تبدیل کرده است. می‌توان گفت که انرژی نقش تعیین‌کننده در پویایی توسعه ملی کشورهای اوراسیا دارد. بنابراین، هدف اصلی شکل‌گیری بازار مشترک انرژی، تأمین انرژی پایدار و امنیت انرژی است. از اصول کلی استقرار تدریجی بازار مشترک انرژی، قیمت‌گذاری بازار، توسعه رقابت، برداشتن موانع تجارت در منابع انرژی، توسعه زیرساخت‌های حمل و نقل، ایجاد محیط مطلوب برای جذب سرمایه‌گذاری در بخش

انرژی و هماهنگی تدریجی قوانین و مقررات ملی در زمینه انرژی است (Zemskova, 2018: 7). اتحادیه همچنین تولیدکننده ۹ درصد از انرژی الکتریسیته جهان و ۹،۵ درصد زغال سنگ جهان است که به ترتیب سومین و چهارمین تولیدکننده در جهان به شمار می‌رود. در قزاقستان، انرژی هدایت‌گر بخش اقتصادی است. این کشور حدود ۴ میلیارد تن منابع نفت قابل بازیافت و ۲۰۰۰ کیلومتر مکعب گاز دارد. قزاقستان هفدهمین صادرکننده نفت است و بیست‌وسومین صادرکننده گاز طبیعی. روسیه بزرگ‌ترین ذخیره گاز طبیعی جهان را دارد و هشتمین ذخیره نفت و دومین ذخیره زغال سنگ. همچنین روسیه به‌عنوان بزرگ‌ترین تولیدکننده گاز طبیعی دنیا به‌شمار می‌رود. بنابر گزارش آژانس خبری ترند تا سال ۲۰۱۹، روسیه، قزاقستان، روسیه سفید و ارمنستان می‌خواهند در کنار بازار هیدروکربن واحد تا سال ۲۰۲۵ بازار مشترک برق ایجاد کنند. دانیل احمدف کمیسیونر اوراسیا در کنفرانس خبری ترانس اوراسیا در سال ۲۰۱۴ گفت با ایجاد بازار هیدروکربن واحد می‌توانیم همکاری عمیق‌تری ایجاد کنیم که در رابطه با فرایند قیمت‌گذاری و یافتن ارزش واقعی محصولات این بازار مهم و جذاب، قدرت عمل بیشتری می‌دهد (Alavifar, 2016: 10-11). برای این حجم از منابع انرژی و صادرات آن به‌قطع حمل‌ونقل و راه‌های ارتباطی با مناطق و کشورهای دیگر نیاز است. با توجه به چالش‌های روسیه با اوکراین در صادرات گاز به اروپا و محصوربودن کشورهای آسیای مرکزی در خشکی، موقعیت جغرافیایی ایران و اهمیت آن به‌عنوان یکی از بهترین مسیرها، برای صادرات منابع انرژی این کشورها به نقاط دیگر همچون پاکستان و کشورهای دیگر است.

از اهمیت‌های دیگر اتحادیه اقتصادی اوراسیا، نقشی است که کشورهای عضو آن برای چینی‌ها در جاده ابریشم نوین دارند. بی‌تردید با توجه به نقش ایران در مسیر جاده ابریشم و عضویت در این اتحادیه، موقعیت ژئواکونومیک ایران تأثیرهای سودمندی خواهد یافت. در نوامبر ۲۰۱۴، رئیس‌جمهور چین اعلام کرد صندوق جاده ابریشم ۴۰ میلیارد دلار برای تأمین سرمایه‌گذاری و حمایت مالی از زیرساخت‌ها، منابع، همکاری‌های صنعتی، همکاری‌های مالی و سایر طرح‌ها در کشورهای ابتکار کمربند-یکراه در نظر گرفته است. در مه ۲۰۱۷ انجمن کمربند-جاده، اعلام کرد ۵۴۰ میلیارد یوان (۷۹/۴ میلیارد دلار)، از جمله ۱۰۰ میلیارد یوان (۱۴/۷ میلیارد دلار) بیشتر برای صندوق در نظر گرفته شده است. در اواخر سال ۲۰۱۶، صندوق جاده ابریشم تا پایان معامله‌هایی به ارزش ۲۵/۳ میلیارد دلار متعهد بود، گرچه سرمایه‌گذاری‌های اولیه آن در روسیه، پاکستان و اروپا به‌نسبت بیشتر از آسیای مرکزی بود. در آسیای مرکزی، تمرکز اصلی این است که بهبود زیرساخت‌های حمل‌ونقل و انرژی در دو راهروی گسترده حمل‌ونقل، همکاری‌های اقتصادی را از راه ارتباط و پیوند به راه اندازند. به علاوه از بندر آکتائو، حمل‌ونقل را در سراسر خزر به جمهوری آذربایجان و گرجستان می‌برد

و راهکاری جدید برای راه آهن باکو-تفلیس-قارص^۱ است. به سوی جنوب از آکتو، راهی جدید بین قزاقستان، ترکمنستان و ایران افتتاح شده است. اولین قطار بین چین و ایران در فوریه ۲۰۱۶ عملیات خود را آغاز کرد. در سپتامبر ۲۰۱۶ نخستین قطار از چین به هرات افغانستان وارد شد دوازده روز بود که از نانتونگ^۲ سفر کرده بود. قزاقستان می خواهد مسیرهای انتقالی را به مناطق جدید اقتصادی خاص متصل کند تا آثار محلی را به حداکثر برساند. (International Crisis Group, 2017)

آنچه در چند سال آینده جالب خواهد بود این است که مسکو و پکن می توانند هماهنگ شوند و با استفاده از طرح های (اتحادیه اقتصادی اوراسیا) حوضه جاده ابریشم را توسعه دهند و اینکه کشورهای آسیای مرکزی موفق به انجام بازی با یک همسایه بزرگ می شوند (Leonard, 2015: 6). به هر حال، دولت چین اقدام های زیادی را برای تحول های اقتصادی در آسیای مرکزی انجام می دهد. دیپلماسی فعال جدید چین نیز تمایل خود را به برگزاری نشست های بین المللی مانند کنفرانس تعامل و اقدام های اعتمادسازی در آسیا در مه ۲۰۱۴ نشان می دهد. این تشکیلات در اوایل سال ۱۹۹۰ از سوی نورسلطان نظربایف رئیس جمهور قزاقستان و طیف بسیار متنوعی از اعضا شروع به کار کرد. در نشست، شی جین پینگ استدلال کرد که زمان آن است که آسیای ها بر اقتدار و امنیت خود «به بیان دیگر، بدون ایالات متحده» تکیه کنند که سبب شد در رسانه های غربی تحریک ایجاد شود (Hilpert and Wacker, 2015: 8).

تأثیر اتحادیه اقتصادی اوراسیا بر موقعیت ژئواکونومیک ایران

برای تبیین بهتر موقعیت حمل و نقلی ایران برای اتحادیه و تأثیر این اتحادیه بر موقعیت ژئواکونومیک ایران، باید به گفته نظربایف، کسی که ایده و طرح اولیه شکل گیری اتحادیه را داده است تأکید کنیم؛ نظربایف در کتاب راه قزاقستان، گفته است: «راه های ایران یکی از مهم ترین راه های حمل و نقل کالا از قزاقستان به بازارهای جهانی و پنجره های رو به دنیا است» (Vosoghi and Safari, 2017: 478)؛ بنابراین لازم است روابط دوجانبه ایران با کشورهای عضو این اتحادیه با محوریت انرژی بررسی شود. همچنان که روابطی دو و چندجانبه شکل گرفته است. در حال حاضر انرژی در موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک ایران نقش مهمی دارد. این نقش مهم را دو مسئله اساسی توجیه می کنند: ۱. نظریه های مرکز (لوهازن) و بیضی انرژی (کمب) و ۲. نقش انرژی در اقتصاد جهانی. با بررسی هر یک از کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا، دیده می شود پارامترهایی که می تواند در موقعیت ژئواکونومیک ایران تأثیرگذار باشد و باید به آنها توجه کرد عبارتند از اینکه:

1. Baku-Tbilisi-Kars
2. Nantong

- روسیه به‌عنوان قدرت سطح اول این اتحادیه در حال حاضر قدرتمندترین اقتصادی است که از نظر تولید ناخالصی داخلی رتبه هشتم دنیا و از نظر برابری قدرت خرید ششم دنیا را دارد. همچنین، بنابر گزارش سازمان ملل در تجارت و توسعه در سال ۲۰۱۳، روسیه عنوان سومین کشور موفق دنیا در زمینه جذب سرمایه‌های خارجی را به خود اختصاص داده است (Alavifar, 2016: 9). بنابراین با توجه به تنش‌های شکل‌گرفته بین روسیه و اروپای غربی و آمریکا، مانند تحریم‌های آن‌ها علیه روسیه بعد از جنگ روسیه و اوکراین از سال ۲۰۱۱ و همچنین اخراج دیپلمات‌های روسی از کشورهای مختلف غربی به دلیل مسموم شدن جاسوس روسی در بریتانیا، و مسائل و موضوع‌هایی همچون داعش، سوریه و ... ایران می‌تواند از بعد سیاسی از این وضعیت به‌وجود آمده استفاده کند و هرچه بیشتر خود را در روند منطقه‌گرایی ادغام کند. همان‌گونه که پوتین با توجه به پیشنهاد ایران مبنی بر ایجاد منطقه آزاد تجاری، ابراز تمایل کرده و گفته است این منطقه آزاد تجاری می‌تواند انگیزه قوی برای گسترش تجارت دوجانبه و سرمایه‌گذاری را فراهم آورد. به علاوه وزیر تجارت اتحادیه اوراسیا نیز اعلام کرد به‌عنوان گام نخست، ما بستن موافقت‌نامه موقت تجارت آزاد با ایران را در نظر گرفته‌ایم که مشخصه اصلی آن کاهش تعرفه صادرات برخی کالاهاست که به ما اجازه خواهد داد تا برتری‌های تجارت با ایران را به حداکثر برسانیم (Strategic Thinking Tabiin, 2017).

نقشی که روسیه بر روابط خارجی کشورهای منطقه دارد مشهود است. به علاوه ویژگی‌هایی همچون منابع انرژی فراوان و صادرات آن‌ها، تفکر قلمرو سرزمینی اتحاد شوروی در ذهن دولت‌مردان روسی شاید از دلایل این تأثیرگذاری باشد. «برای روسیه، آسیای مرکزی قلمرو انحصاری نفوذ، حیات خلوت^۱ و حوزه منافع ملی آن است و تلاش می‌کند تا آنجا که ممکن است کشورهای دیگر وارد ترتیبات، سازوکارها و توافق‌های آن نشوند. برای روسیه اوراسیا معنا و مفهوم خاصی دارد. از نگاه کرملین، کشورهای این منطقه جدا شده از اتحاد شوروی، قلمرو اعمال آیین مونروئه روسی هستند و خارج نزدیک^۲ به حساب می‌آیند» (Hamidiniya and Salehi Dowlatabadi, 2016: 75). همچنین «در حوزه [ژئواکونومیک] و مهم‌تر از همه در بحث انرژی، روسیه به‌دنبال آن است که سیطره خود را بر مسئله انرژی در منطقه حفظ کند و کنترل مسائل در این زمینه را در اختیار داشته باشد» (Mehrabani and Abedini, 2017: 113). توجه نگاه روسیه به آسیا و محوریت اوراسیا، سبب شد تا در سال‌های ۲۰۰۸ و ۲۰۰۹ به‌عنوان یک پیشنهاد اما ضروری به‌سوی رشد بازارهای آسیایی با توجه به برتری‌های رقابتی روسیه، نگاه شود. در واقع، به‌دنبال تنش‌های به‌وجودآمده

-
1. Back Yard
 2. Near Abroad

میان روسیه و غرب، سهم نفت و گاز در تجارت خارجی این کشور، حجم معاملات آن از ۶۰ درصد در سال ۲۰۱۴ به ۴۰ درصد در سال ۲۰۱۷ کاهش یابد (Karaganov, 2018: 90).

- قزاقستان بعد از روسیه وسیع‌ترین کشور عضو اتحادیه است. روابط ایران با قزاقستان در شرایط چندان مناسبی نیست، همچنین ایران شریک راهبردی این کشور به حساب نمی‌آید؛ اما با توجه به نقش منطقه‌گرایی در همگرایی میان کشورها، عضویت ایران در گروه‌بندی اتحادیه اقتصادی اوراسیا، می‌تواند به موقعیت ژئواکونومیک ایران کمک کند؛ زیرا «قزاقستان می‌تواند به عنوان پلی میان قدرت‌های اقتصادی شرق و غرب باشد. راه‌های ارتباطی جدید می‌تواند زمان و قیمت کالاهای منتقل‌شده بین اروپا و آسیا را به نصف کاهش دهد. گسترش این راه‌های ارتباطی و همچنین ایجاد امکانات در خلیج فارس می‌تواند فرصت‌های تازه‌ای را برای تجارت و بازارهای جدید در جنوب فراهم کند. این اهمیت در کنار سیاست‌های توازن‌بخش و چندوجهی قزاقستان برای گسترش روابط ایران و چین فرصت بسیار مناسبی فراهم می‌کند. امنیت، منابع انرژی و حمل‌ونقل سه مؤلفه‌ای هستند که قزاقستان می‌تواند بستر ساز همکاری ایران با چین در آسیای مرکزی باشد» (Vosoghi and Safari, 2017: 472).

در حوزه اقتصادی، اقتصاد قزاقستان مبتنی بر اقتصاد بازار آزاد است. منابع انرژی به‌ویژه نفت و گاز منابع معدنی و محصولات کشاورزی بخش مهم صادرات این کشور را تشکیل می‌دهند. اشتراک دو کشور ایران و قزاقستان در دریای خزر، معاوضه نفت خام و فرآورده‌های نفتی، استفاده قزاقستان از زیرساخت‌های ریلی ایران، دوطرف را به همکاری‌های اقتصادی مصمم کرده است. دو کشور همچنین در راستای افزایش حجم تعاملات تجاری خود و برای تحرک بیشتر در حوزه اقتصادی اسناد و قراردادهای متعددی را نیز امضا کردند که می‌توان به موافقت‌نامه همکاری‌های نفت و گاز، موافقت‌نامه حمل‌ونقل ریلی و یادداشت تفاهم همکاری‌های گمرکی و... اشاره کرد. شایان ذکر است در میان کشورهای حوزه سی‌آی‌اس قزاقستان رتبه دوم را در حمل‌ونقل کالا از خاک جمهوری اسلامی ایران به خود اختصاص داده است و در دیگر بخش‌های اقتصادی حوزه‌هایی مانند ساختمان‌سازی، خدمات فنی و مهندسی و صنعت برق نیز دو کشور از قابلیت‌های زیادی برای توسعه همکاری‌ها برخوردارند (Tasnim News Agency, 2017).

«قزاقستان ۱۷۲ میدان نفتی و ۴۲ میدان گازی در اطراف دریای خزر دارد که میزان تولید آن‌ها در سال ۲۰۱۳ در حدود ۸۱/۸ میلیون تن بود. بیش از ۵۰ درصد از تولیدات نفتی قزاقستان از سه میدان نفتی تنگیز، کاشغان قره‌چاگاناک استخراج می‌شود. ۸۵ درصد از تولیدات نفتی قزاقستان برای صادرات است. همچنین براساس گزارش اداره اطلاعات انرژی آمریکا، در سال ۲۰۱۵ تولید نفتی قزاقستان به ۱/۷۲ میلیون بشکه در روز رسید. در سال ۲۰۱۶ این میزان تولید، تغییری پیدا نکرد و در ۱/۷۲ میلیون بشکه ثابت بود. اداره اطلاعات انرژی

پیش‌بینی کرده است که در سال ۲۰۱۷ رشد تولید نفت در قزاقستان در سه ماهه اول به ۱/۷۶ میلیون بشکه در روز و در ادامه سال به ترتیب به ۱/۷۴، ۱/۷۵ و ۱/۷۳ میلیون بشکه در روز برسد. با این وجود، قزاقستان کشور محصور در خشکی است. هزینه حمل‌ونقل برای این کشور بالاست. نبود مسیرهای صادراتی تنگنای زیادی برای طرح‌های توسعه‌ای قزاقستان ایجاد می‌کند. در حال حاضر، قزاقستان صادرات نفتی خود را از راه خطوط لوله، تانکر و مسیرهای ریلی انجام می‌دهد. قزاقستان به دنبال کاهش هزینه‌های صادراتی از راه ایران است. ایران ۵ میلیون تن از نفت خام خود را از راه بندر آکتائو صادر می‌کند. به دلیل اهمیت مبادله انرژی، قزاقستان به دنبال ساخت پالایشگاه مشترک با ایران در غرب قزاقستان است. نفت از غرب قزاقستان به بندرهای شمالی ایران فرستاده می‌شود و از سوی دیگر بندرهای جنوبی نفت خام را برای شرکت‌های نفتی قزاقستان فراهم خواهند کرد» (Vosoghi and Safari, 2017: 474).

- ارمنستان از دیگر کشورهای عضو اتحادیه، در حال حاضر تنها کشوری است که نقش مکمل ایران را در برقراری ارتباط با دو منطقه مهم آسیای مرکزی و قفقاز دارد. همچنین در سال‌های اخیر روابط دوجانبه و سه‌جانبه از سوی کشورهای حوضه خزر، برقرار شده است. یکی از این روابط سه‌جانبه، روابط ایران-ارمنستان-گرجستان است. با توجه به نقش مکمل ارمنستان، ایران می‌تواند از این ظرفیت بیشتر استفاده کند. اگر به سیاست تکمیل متقابل^۱ که در سند راهبردی امنیت ملی ارمنستان آمده است، توجه شود، این کشور برای روابط با همسایگان اهمیت زیادی در نظر گرفته است. علاوه بر این، ارمنستان همگرایی با کشورهای اوراسیا را مدنظر قرار داده است و بر روابط سودمند بین اعضا با رعایت اصل حرکت آزاد کالا، خدمات، سرمایه و کار تأکید دارد (Eurasian Economic Commission, 2018: 16). در اصل چهارم سند مذکور آمده است: «ارمنستان به رابطه با کشورهای همسایه اهمیت زیادی می‌دهد و همواره برای گفت‌وگوی سالم و واقع‌بینانه آمادگی دارد. ضمن آنکه باور دارد همکاری متقابل سودمند، حسن هم‌جواری و مرزهای باز، اساس اصلی توسعه منطقه قفقاز جنوبی است» (Mehrabiyani, 2017). ارمنستان در نشست هفته اوراسیایی در شهر آستانه پایتخت قزاقستان، اهمیت توسعه روابط جمهوری اسلامی را با این تشکل منطقه‌ای مهم اعلام کرد. ارمنستان معتقد است راهگذر شمال-جنوب به‌عنوان مسیر راهیابی ایران به بازار اتحادیه اوراسیا و کشورهای اروپایی مطرح است. بر پایه نتیجه‌های چندین دور گفت‌وگوها، چهاردهم تیر فهرستی از ۵۳۰ کالای صنعتی تولید ایران و پنج کشور عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا شامل تعرفه ترجیحی یا سود بازرگانی صفر برای واردات در ایروان پایتخت ارمنستان نهایی شد. این پیش‌نویس را مجتبی خسرو تاج قائم‌مقام وزیر

1. Complementary Policy

صنعت، معدن و تجارت و ورونیکا نیکیشینا وزیر تجارت این اتحادیه امضا کردند تا مراحل بعدی تأیید دو طرف سپری شود (IRNA, 2017).

- روسیه سفید دیگر کشور عضو اتحادیه است. جمهوری روسیه سفید در شرق اروپا جایگاه ژئوپلیتیکی و جغرافیایی ممتازی دارد. در بهمن ۱۳۹۶ چهاردهمین نشست کمیسیون مشترک همکاری‌های اقتصادی ایران و روسیه سفید در تهران برگزار شد تا بدین ترتیب روابط تجاری دو کشور از این پس بیشتر شود. در این نشست، دیدارهای مختلفی صورت گرفت و تفاهم‌نامه‌های مختلفی در حوزه‌های متنوع امضا شد. اما نکته مهم آنکه روابط تجاری ایران سالانه رقمی بالغ بر ۱۸۰ میلیارد دلار اعلام شده است و به گفته شریعتمداری، حجم روابط تجاری روسیه سفید به ۶۰ میلیارد دلار محدود می‌شود (ISNA, 2018). در حال حاضر، موافقت‌نامه تشویق و حمایت متقابل از سرمایه‌گذاری، موافقت‌نامه اجتناب از گرفتن مالیات مضاعف، موافقت‌نامه حمل‌ونقل بین‌المللی جاده‌ای، موافقت‌نامه حمل‌ونقل هوایی دوجانبه، موافقت‌نامه همکاری و کمک متقابل اداری در موضوع‌های گمرکی، موافقت‌نامه بانکی و پرداخت‌ها بین بانک مرکزی ایران و بانک ملی روسیه سفید، موافقت‌نامه بین مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران و کمیته دولتی تدوین استاندارد جمهوری روسیه سفید، موافقت‌نامه بازرگانی بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری روسیه سفید، موافقت‌نامه همکاری بین ایران و روسیه سفید در زمینه قرنطینه گیاهی و حفظ نباتات، سند تأسیس بانک ایرانی، تفاهم‌نامه همکاری میان صندوق ضمانت صادرات ایران و روسیه سفید، تفاهم‌نامه‌های همکاری‌های کشاورزی، توافق‌نامه همکاری بین اتاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران و اتاق بازرگانی و صنعت روسیه سفید از مهم‌ترین اسناد اقتصادی تجاری بین دو کشور هستند (Embassy of the Islamic Republic of Iran in Minsk, 2017).

- آخرین عضو، کشور قرقیزستان است. این کشور به نسبت بقیه کشورهای آسیای مرکزی مورد توجه قدرت‌های منطقه‌ای و حتی فرامنطقه‌ای قرار نگرفته است. تفاوت دیگر این کشور این است که با توجه به محصوربودن کشورهای منطقه در خشکی، حتی به دریای خزر به‌عنوان یک دریای بسته هم دسترسی ندارد. «قرقیزستان به همراه تاجیکستان برخلاف سایر جمهوری‌های آسیای مرکزی ذخایر نفتی شایان توجهی ندارند. فقر منابع انرژی در این جمهوری سبب شده است که این کشور از واردکنندگان انرژی روسیه، قزاقستان و ازبکستان باشد» (Hamidiniya and Salehi Dowlatabadi, 2016: 73). هرچند از نظر منابع انرژی، قرقیزستان فقیر است؛ ولی از نظر منابع آبی نسبت به بقیه کشورهای آسیای مرکزی در وضعیت بهتری قرار دارد. «جمهوری‌های تاجیکستان و قرقیزستان در شرق آسیای مرکزی در مناطق کوهستانی هستند و رودهای آمودریا و سیردریا از این کشورها سرچشمه می‌گیرند که آب مورد نیاز جمهوری‌های ترکمنستان، ازبکستان و قزاقستان (جنوبی) از آنجا تأمین می‌شود.

زندگی مردم منطقه وابسته به آبی است که از این جمهوری‌ها سرچشمه می‌گیرد (Amirahmadiyan and Naseri, 2014: 2-10).

از این‌رو، از مسائل مورد توجه در روابط ایران با قرقیزستان، می‌تواند بخش کشاورزی و کشت فراسرزمینی باشد. در سال ۱۳۹۶ در رابطه با این موضوع، رئیس اتاق بازرگانی با سفیر قرقیزستان در ایران، صحبت کرده است؛ غلام‌حسین شافعی تصریح کرده که ایران به دلیل کمبود منابع آبی در پی شیوه‌های جدید برای کشاورزی است. در این زمینه، کشت فراسرزمینی به‌عنوان طرحی مهم در دستورکار قرار گرفته و با توجه به منابع آبی بسیاری که در اختیار قرقیزستان قرار دارد، این کشور می‌تواند مقصد خوبی برای اجرای این طرح باشد (Chamber of Commerce, Industries, Mining and Agriculture, 2017) در کنار این طرح، باید به طرح خط راه آهن ایران- افغانستان- تاجیکستان- قرقیزستان- چین نیز اشاره کرد. در سال ۱۳۹۳ سلطان‌اف وزیر حمل‌ونقل و ارتباطات قرقیزستان در دیدار با سفیر ایران در بیشکک، دسترسی این کشور به آب‌های آزاد از راه طرح راهبردی راه آهن ایران- افغانستان- تاجیکستان- قرقیزستان- چین را با اهمیت خواند و خواستار تسریع در اجرای این طرح شد (Ramezani Bonesh, 2015). با وجود این، با توجه به اینکه قرقیزستان عضو اتحادیه اوراسیا است، ارتباط ما با قرقیزستان و با کل اتحادیه اوراسیا می‌تواند برای روابط اقتصادی ما مؤثر باشد (Shana, 2017).

تأثیر اتحادیه اقتصادی اوراسیا بر موقعیت ژئواکونومیک ایران در حوضه انرژی و حمل‌ونقل را بیشتر می‌توان بررسی کرد. کشورهای آسیای مرکزی به‌ویژه در ارتباط با انرژی نفت و گاز، مبادلات و قراردادهایی با ایران دارند. میزان ذخایر انرژی و منابع معدنی در منطقه به‌ویژه در حوضه دریای خزر در بخش نفت و گاز، آسیای مرکزی را جزء مناطق راهبردی انرژی قرار داده است؛ حوضه دریای خزر پس از فروپاشی اتحاد شوروی و جاذبه‌های ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک منطقه، قدرت‌ها و بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای دیگری را نیز به این میدان جذب کرده است. بازیگران منطقه‌ای که در حاشیه و هم‌جواری با آسیای مرکزی قرار دارند، مانند ایران، روسیه و چین، علاوه بر هدف توسعه نفوذ خود در منطقه، برخی نگرانی‌های امنیتی نیز دارند. بخشی از فعالیت این کشورها، متوجه به‌دست‌آوردن توانایی بازدارندگی تهدیدها در آسیای مرکزی است (Mehrabi and Abedini, 2017: 119).

«البته نباید فراموش کرد که سه کشور اصلی اتحادیه یعنی روسیه، قزاقستان و روسیه سفید با وجود اتحادی که دارند، هر یک هدف‌های خاص خود را نیز دنبال می‌کنند. بی‌تردید تصمیم‌های این کشورها با تولید و انتقال ذخایر انرژی پیوند دارند. تشکیل اتحادیه اقتصادی در این منطقه به‌عنوان یکی از نقطه‌های مهم چرخه انرژی دنیا، بر اهمیت این مسئله می‌افزاید. در عصر حاکمیت گفتمان ژئواکونومیک که اقتصاد نقش برجسته‌تری از هر زمان دیگر یافته و ژئواکونومیک انرژی فصل نوینی در روابط بین‌المللی گشوده است، کشورهای نفت‌خیز

خاورمیانه مانند ایران که روابط پیچیده‌ای با کشورهای اوراسیا دارند، برای تحلیل کنش‌های اقتصادی این اتحادیه الزام‌های بیشتری احساس می‌کنند» (Mirfakhraii, 2016: 145).

عضویت ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیا با تسهیل تجارت با همسایگان شمالی ایران و رهایی از تعرفه‌ها و سهولت قوانین گمرکی در نقطه‌های مرزی برای اقتصاد ایران بسیار سودمند خواهد بود. در مارس ۲۰۱۷، نخست‌وزیران پنج کشور عضو اتحادیه توافق کردند که گفت‌وگوها با ایران در اولویت قرار گیرد؛ چرا که عضویت ایران می‌تواند اتحادیه را که در حال حاضر جمعیت ۱۸۳ میلیون نفری را در بر می‌گیرد، بیش از پیش گسترش دهد. ولادیمیر پوتین، رئیس‌جمهور روسیه که طرفدار پیوستن ایران به اتحادیه اوراسیایی بوده، این‌گونه بیان کرده است: «ایران شریک قدیمی روسیه است. اعتقاد داریم که روابط دوجانبه از کاهش تنش ایجادشده درباره ایران به دنبال امضای برجام سود خواهد برد» (Junkis, 2017). شایان ذکر است که در پاییز ۲۰۱۵ گفت‌وگوهای فشرده‌ای میان نماینده دولت ایران با نمایندگان دولت‌های پنج کشور عضو این اتحادیه برای ایجاد منطقه موقت آزاد تجاری برای دوره آزمایشی سه ساله صورت گرفت که سرانجام این موافقت‌نامه، در مه ۲۰۱۸ در شهر آستانه، پایتخت قزاقستان توسط وزیر وقت صنعت، معدن و تجارت ایران امضا و هیئت‌وزیران همان سال لایحه مربوطه را تصویب کردند. در ۲۶ اکتبر ۲۰۱۹ این موافقت‌نامه اجرایی و قرار است موافقت‌نامه همه‌جانبه تجارت آزاد با اتحادیه اوراسیا امضا و از سه سال دیگر تقریباً همه کالاها مشمول کاهش تعرفه خواهند شد (IRNA, 2019).

کشورهای آسیای مرکزی در چارچوب راهبرد تنوع راه‌های دسترسی به بازارهای آزاد مایلند روابط خود را با قدرت‌های منطقه‌ای گسترش دهند. با توجه به اینکه این کشورها، بیشتر کشورهای تک‌محصولی در صادرات هستند و اقلام محدودی از مواد اولیه را صادر می‌کنند. میزان اتکا به درآمد این صادرات، بسیار زیاد و با توجه به نقش حمل‌ونقل در قیمت تمام‌شده و بازاریابی، جایگاه حمل‌ونقل و تسهیلات انتقالی در اقتصاد آن‌ها بسیار مهم است. بنابراین ایران از نظر حمل‌ونقل برای این کشورها اهمیت فراوان دارد. زیرا کشورهای آسیای مرکزی، تلاش گسترده‌ای دارند تا از راه تنوع‌بخشیدن به مسیرهای سنتی، وابستگی خود را به این راه‌ها کاهش دهند. راه‌هایی که بیشتر ظرفیت رقابت با مسیرهای مشابه را ندارند و توجه اقتصادی ندارند. از این‌رو، موقعیت راهبردی ایران در حمل‌ونقل منطقه افزایش یافت. در مجموع، طرح‌هایی چون راه آهن سراسری آسیا، بزرگراه آسیایی و راه‌روی شمال-جنوب و نیز خط لوله گاز نوباکو (ترکمنستان - ایران - ترکیه) و نیز خط لوله قزاقستان - ترکمنستان - ایران می‌تواند مهم‌ترین فرصت‌های پیش روی ایران در آسیای مرکزی، چه به صورت دوجانبه و چه در قالب سازمان همکاری اقتصادی (اگو) و شانگهای در حوزه اقتصادی باشد (Ahmadipour and Others, 2012: 80).

وجود فرصت اقتصادی در روابط ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا از آن نظر است که ایران همواره از بازار کشورهای مستقل هم‌سود دور افتاده است؛ ولی در صورت همکاری نزدیک با اتحادیه می‌تواند به بازاری برای صادرات محصولات خود دست یابد. ایران همچنین کشوری سرشار از منابع غنی نفتی و گازی است و به جهت قرارگرفتن در بهترین موقعیت حمل‌ونقلی، یعنی قرارگرفتن بین دو دریای خزر در شمال و خلیج فارس در جنوب و قرارگرفتن در موقعیت حمل‌ونقلی شرق به غرب می‌تواند مسیری مناسب برای انتقال کالاهای کشورهای عضو اتحادیه باشد. از منظر ایران، ایجاد روابط نزدیک‌تر با اتحادیه اقتصادی اوراسیا ممکن است تبدیل به پایه‌ای برای توسعه همکاری‌های اقتصادی ایران با کشورهای عضو این اتحادیه شود. به همین دلیل، تهران خواستار تسریع در روند گفت‌وگوها برای بستن توافق‌نامه با افزایش تعداد کالاهای پیشنهادی ایران برای اختصاص تسهیلات و تخفیف‌های تعرفه‌ای شده است. ایران خواستار تعرفه‌های ویژه گمرکی برای صادرات ۲۰۰ قلم از اجناس خود به این اتحادیه شده است که تاکنون این اتحادیه با کاهش تعرفه‌های ترجیحی ۷۷ قلم از آن موافقت کرده است (Strategic Thinking Tabiin, 2017).

نتیجه

در این نوشتار این پرسش مطرح شد که اتحادیه اقتصادی اوراسیا و عضویت ایران در آن بر موقعیت ژئواکونومیک ایران چه تأثیری دارد؟ برای پاسخ به این پرسش، هر یک از کشورهای عضو این اتحادیه و ظرفیت‌های آن‌ها به‌طور اجمالی بررسی شدند؛ البته به یاد داشته باشیم که در منطقه‌گرایی نوین، قدرتمندی کشورها و سطح‌های سلسله مراتبی قدرت آن‌ها، بر روابط کشورها با یکدیگر تأثیرگذار است. با این حال، در بحث و بررسی مسائل مربوط به ایران و آسیای مرکزی، می‌توان از مباحثی همچون نزدیکی‌های فرهنگی (ژئوکالچر) و تاریخی ایران با کشورهای حوضه دریای خزر، صحبت کرد؛ ولی نوشتار حاضر بر محوریت انرژی و حمل‌ونقلی در چارچوب اتحادیه اقتصادی اوراسیا از بُعد درجه اهمیت که در گفتمان اقتصادی حاکم بر روابط بین‌الملل دارد، تأکید دارد. لازم به ذکر است که جمهوری اسلامی ایران در مراحل پایانی پیوستن به اتحادیه اقتصادی اوراسیا است. آنچه در حال حاضر مهم است، شکل‌گیری روابط چندجانبه میان کشورهای حوضه دریای خزر است که به‌وجود آمده است. این سازوکارها در روابط با کشورهای منطقه آسیای مرکزی و قفقاز، با توجه به شرایط و مسائلی همچون تازه استقلال بودن کشورها، ادعای ارضی و سرزمینی، چالش بر سر تقسیم دریای خزر، می‌تواند اهرم‌هایی برای کاهش مشاجره‌ها و چالش‌ها یا برعکس و در پی آن تسریع در امر همگرایی و گروه‌بندی منطقه‌ای یا واگرایی باشند. همان‌گونه که تأسیس اتحادیه اقتصادی اوراسیا در سال ۲۰۱۵ نشان‌دهنده گرایش به سوی همگرایی و کاهش مشاجره‌ها است.

آورده شد که از نقش‌های اصلی سازمان منطقه‌ای این است که توافقی‌های منطقه‌ای، دولت‌ها را به حمایت از یکدیگر در رویارویی با ملی‌گرایی و درگیری‌های قومی در مناطق و دولت‌های ویژه تشویق می‌کند و انگیزه دوجندانی را برای راه‌حل‌های منطقه‌ای به‌دلیل تجربه‌های مشترک فرهنگی، سیاسی و اقتصادی به‌وجود خواهد آورد. این نقش شاید بیشتر از دیگر نقش‌ها با وضعیت موجود در آسیای مرکزی و برای ایران، نزدیکی داشته باشد؛ بنابراین عضویت ایران در این سازمان منطقه‌ای می‌تواند از حجم چالش‌های موجود بکاهد. با توجه به تلقی کشورها از همگرایی اقتصادی برای توسعه و با پیروی از آن، رشد منطقه‌گرایی، سبب شده است که ظهور بیشتری از سازمان‌های منطقه‌ای و گروه‌بندی‌های منطقه‌ای بیشتری را شاهد باشیم. در این زمینه، موقعیت ژئوپلیتیک، ژئواستراتژیک و ژئواکونومیک ایران، ایجاب می‌کند که دولت‌مردان، درک صحیحی از این موقعیت‌ها داشته باشند. البته با توجه به محدودیت‌هایی که در عرصه سیاست خارجی از سوی قدرت‌های فرامنطقه‌ای علیه ایران صورت می‌گیرد سبب شده است تا دولت در ایران در عرصه بین‌المللی و منطقه‌ای با چالش‌هایی روبه‌رو شود. از سوی دیگر، با بهره‌بردن از چالش‌های ایجادشده در روابط روسیه (به‌عنوان قدرت مهم این اتحادیه) با اروپای غربی و آمریکا، می‌توان از این چالش‌ها به‌عنوان فرصت‌هایی استفاده کرد. در پیرامون سرزمین ایران، شاهد وجود سازمان‌های منطقه‌ای مانند اگو، اوپک با عضویت ایران و در سازمان همکاری‌های شانگهای به‌عنوان عضو ناظر و به‌تازگی در اتحادیه اقتصادی اوراسیایی هستیم.

کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا با نگرشی که به همسایگان دارند و تحول‌های اقتصادی که داشته‌اند و در آینده نیز این تحول‌ها ایجاد خواهد شد، این اتحادیه می‌تواند بر موقعیت ژئواکونومیک ایران با توجه به اینکه ایران به عضویت در این اتحادیه نیز در بیاید، تأثیر بگذارد. کشورهای این اتحادیه به‌شدت برای تحول‌های اقتصادی خودشان به حمل‌ونقل انرژی و صادرات و واردات کالا نیاز خواهند داشت؛ بنابراین سرزمین ایران می‌تواند به‌عنوان مسیری برای حمل‌ونقل انرژی و کالاهای آن‌ها باشد. توجه بیشتر برای معاملات اقتصادی و تجارت ایران با این کشورها و برعکس، توجه به نقش جاده ابریشم نوین که می‌تواند پلی برای اتصال ایران به اوراسیای مرکزی و اروپا باشد، تقویت هرچه بیشتر سازوکارهای سه‌جانبه، نقش میانجیگری در مناقشه‌های اوراسیای مرکزی، اقدام‌های عملی در زمینه کشت فراسرزمینی با کشورهای قرقیزستان و روسیه و ... به‌قطع در افزایش قدرت اقتصادی ایران مؤثر خواهند بود. این موارد در چارچوب عضویت در اتحادیه اقتصادی اوراسیا، برای ایران بهتر رقم خواهد خورد و موقعیت ژئواکونومیک ایران ارتقا خواهد یافت؛ بنابراین انگاره این نوشتار تأیید می‌شود.

References

A) Persian

1. Ahmadipour, Zahra and Others (2012), "Geopolitical Explanation of the Formation of Regional Organizations in the Caspian-Central Asia Geopolitical Area", **Aqaba Security Magazine**, Vol. 4, No. 12, pp. 71-103.
2. Alavifar, Seyyed Amirhosein (2016), "The Process of Forming the Eurasian Economic Union and its Economic Capacities", Available at: <http://www.iras.ir/>, (Accessed on: 16/7/2016).
3. Amirahmadiyan, Bahram and Mahdi Naseri (2014), "Water Crisis in Central Asia, with an Emphasis on Regional Disputes over the Issue of Water", **Central Eurasia Studies**, Vol. 6, No. 12, pp. 1-20.
4. Atrisingari, Fatemeh (2017), "Eurasian Economic Union and Challenges ahead", Available at: <http://www.iras.ir/> www.iras.ir/fa/doc/article/, (Accessed on: 24/12/2017).
5. **Chamber of Commerce, Industries, Mining and Agriculture** (2017), "Kyrgyzstan could be the Destination for Iran's Trans-Border Landing", Available at: <http://otaghiranonline.ir/2018>, (Accessed on: 8/20/2018).
6. **Embassy of the Islamic Republic of Iran in Minsk** (2017), "Iran-Belarus Joint Relations", Available at: <http://minsk.mfa.ir/index.aspx9>, (Accessed on: 25/12/2017).
7. Ezati, Ezatollah (2002), **Geopolitics**, Tehran: Samt.
8. Hamidinia, Hossein and Ruhollah Salehi Dowlatabadi (2016), "Energy "New Great Game" in Central Asia Case Study (Russia, America and China)", **Central Asia and the Caucasus Studies**, Vol. 2, No. 90, pp. 67-96.
9. **Islamic Republic News Agency (IRNA)** (2017), "Armenia Announces Iran's Economic Cooperation with the Eurasian Union", Available at: <http://www.irna.ir/fa/News/82646971>, (Accessed on: 25/1/2017).
10. **Islamic Republic News Agency (IRNA)** (2019), "Joining the Eurasian Union - A New Gate for the Iranian Economy", Available at: <http://www.irna.ir/fa/News/83495929>, (Accessed on: 8/7/2019).
11. **ISNA** (2017), "Development of Trade Relations with Belarus?", Available at: <https://www.isna.ir>, (Accessed on: 4/11/2018).
12. Junkis, Brichart (2017), "Eurasian Superpower: Iran Joins the Russian-Led Economic Alliance", Available at: <https://www.almasdarnews.com/article/eurasianpower-bloc>, (Accessed on: 24/11/2018).
13. Karimipour, Yadollah (2002), **Introduction to Iran and its Neighbors (Stress and Threat Sources)**, Tehran: Tarbiat Moallem University Jihad Publication.

14. Kishishiyan, Garniyeh and Siyamak Sayar (2016), "The Impact of Economic Globalization on the Geo-Iranian Status of Iran in the Southwest Asia Region", **Journal of International Relations**, Vol. 8, No. 32, pp. 115-141.
15. Mehrabi, Alireza and Amirali Abedini (2017), "Futurist Dialectics of the Geopolitical Interests of the United States, Iran and Russia in Central Asia", **Geosciences Journal**, Vol. 8, No. 1, pp. 110-139.
16. Mehrabiyani, Robin (2017), "Foreign Policy Completion of the Republic of Armenia in the Context of Regional Crises", Available at: <http://www.iras.ir/fa/doc/article>, (Accessed on: 27/11/2017).
17. Mirfakhraii, Seyyed Hasan (2016), "Eurasian Economic Union and its Geo-Economic Requirements for Iran", **Journal of International Relations**, Vol. 32, No. 4, pp. 143-175.
18. Mirheydar, Doreh (1995), "International Relations beyond the Charter of Geography", **Political and Economic Information Monthly**, Vol. 132, No. 6, pp. 110-139.
19. Mojtahed-Zadeh, Piruz (2003), **Political Geography and Geopolitics**, Tehran: Samt.
20. Ramezani Bonesh, Farzad (2015), "The Interests of Iran's Railways in Afghanistan, Tajikistan, Kyrgyzstan and China", Available at: <http://af.farsnews.com/economy/news/1394102800057>, (Accessed on: 184/10/2017).
21. **Shana** (2017), "A New Chapter has been Opened in Iran-Kyrgyzstan Relations", Nov. 3, Available at: <https://www.shana.ir/fa/newsagency/274977>, (Accessed on: 20/10/2017).
22. **Strategic Thinking Tabiin** (2017), "Iran and the Eurasian Economic Union; Opportunities and Challenges", Available at: <http://tabyincenter.ir/16248/>, (Accessed on: 24/11/2017).
23. Soleymanpour, Hadi and Maryam Soleymani Darchach (2017), "Economic Convergence in Central Eurasia in Adaptation to the Cantoury and Spiegel Pattern", **Central Asia and the Caucasus Studies**, Vol. 1, No. 93, pp. 69-98.
24. **Tasnim News Agency** (2017), "A Reflection on Iran-Kazakhstan Relations in the Future", Available at: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1395>, (Accessed on: 18/10/2017).
25. Vosoghi, Saeed and Asgar Safari (2017), "Kazakhstan's Role in Expanding Iran-China Relations in Central Asia", **Central Eurasia Studies**, Vol. 10, No. 2, pp. 476-484.

B) English

1. **Eurasian Economic Commission** (2018), "The Republic of Armenia in the Eurasian Economic Union", Available at:

- http://www.Eurasiancommission.org/ru/Documents/Armenia_eng.pdf, (Accessed on: 18/12/2019).
2. Hilpert, Hanns Günther and Gudrun Wacker (2015), "Goeconomics Meets Geopolitics; China's New Economic and Foreign Policy Initiatives", Available at: https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2015C33_hlp_wkr.pdf, (Accessed on: 2/10/2019).
 3. **International Crisis Group** (2017), "Central Asia's Silk Road Rivalries", Jul. 27, Available at: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/central-asia/245-central-asias-silk-road-rivalries>, (Accessed on: 18/10/2017).
 4. Karaganov, Sergey (2018), "The New Cold War and the Emerging Greater Eurasia", **Journal of Eurasian Studies**, Available at: www.elsevier.com/locate/euras, (Accessed on: 20/8/2018).
 5. Kundnani, Hans (2011), "Germany as a Geo-economic Power; is Editorial Director at the European Council on Foreign Relations", **The Washington Quarterly**, Vol. 34, No. 3, pp. 31-45.
 6. Leonard, Mark (2015), "Geo-economics Seven Challenges to Globalization", **World Economic Forum**, Available at: www.weforum.org, (Accessed on: 12/2/2019).
 7. Louies, Avenue (2016), "The Eurasian Economic Union: Power, Politics and Trade", **International Crisis Group**, Available at: <https://www.crisisgroup.org>, (Accessed on: 12/08/2019).
 8. Putz, Catherine (2018), "Remember the Eurasian Economic Union?", Available at: <https://thediplomat.com/2018/01/remember-the-urasian-economic-union/>, (Accessed on: 21/8/2018).
 9. Starr, S. Frederick and Svante E. Cornell (2014), "Putin's Grand Strategy: the Eurasian Union and Its Discontents", **Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program**, Available at: <http://silkroadstudies.org/resources>, (Accessed on: 10/2/2018).
 10. Zemskova, Kristina (2018), "The Common Energy Market of the Eurasian Economic Union", Available at: <https://www.energycharter.org/fileadmin>, (Accessed on: 8/8/2019).